

UCZUCIA MORALNE, WARTOŚCI I PRZEKONANIA POSTKRYTYCZNE CZŁONKÓW STOWARZYSZENIA MENSA POLSKA – ANALIZA PORÓWNAWCZA

Maria Magdalena Milcarz¹

MORAL FEELINGS, VALUES AND POST-CRITICAL BELIEFS
OF MENSA POLSKA MEMBERS – COMPARATIVE ANALYSIS

Summary. The aim of the research was to determine whether there are differences in moral feelings, values and postcritical beliefs between exceptionally gifted persons and the comparative group. The following research tools were used: Moral Feelings Scale, Scale of Scheler's Values and Post-Critical Beliefs Scale. 200 people took part in the research (100 members of the Mensa Polska association and 100 non-associated people). The method of pair selection was applied, taking into account the age and sex of the respondents. It was found that Mensa Polska members value moral values, religious values and sacredness less, experience less immature moral feelings, as well as achieve lower results on the orthodox scale, and higher on the scales of relativism and external critique than the comparative group studied.

Key words: morality, values, cognitive dimensions of religion, intelligence, extremely talented

Wprowadzenie

Wybitnie uzdolnieni różnią się pod względem przekonań religijnych, wartości i moralności od osób przeciętnie uzdolnionych. Za różnice odpowiadają wysokie zdolności poznawcze i szczególna wrażliwość emocjonalna, która charakteryzuje uzdolnione jednostki (Sękowski, 2001). Wymienione cechy wpływają nie tylko na społeczny odbiór tych osób, ale także na ich przeżycia wewnętrzne, postrzeganie rzeczywistości i system przekonań. Badania wybitnie uzdolnionych są jednak

¹ Wydział Pedagogiki i Psychologii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (Faculty of Pedagogy and Psychology, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin).

Adres do korespondencji: Maria Magdalena Milcarz,
e-mail: mariamilcarz@gmail.com

wyjątkowo nieliczne oraz najczęściej przeprowadzane na dzieciach i młodzieży (Sękowski, Łubianka, 2009). Najprawdopodobniej jest to związane z trudnym dostępem do specyficznej grupy. W niniejszym artykule osoby zdolne są reprezentowane przez 100-osobową próbę członków stowarzyszenia Mensa Polska, przy czym są to osoby dorosłe. Stowarzyszenie Mensa Polska skupia członków, którzy uzyskali wynik w teście inteligencji klasyfikujący do górnych 2% populacji o najwyższym ilorazie inteligencji. Niniejsze badania pozwolą sprawdzić, czy różnice wykazane przez innych badaczy dotyczą jedynie dzieci i młodzieży, czy możemy je z powodzeniem przenieść również na uzdolnionych dorosłych.

Wiele koncepcji i badań podkreśla rolę rozwoju poznawczego w funkcjonowaniu moralnym jednostki. Webb (2008) uważa, że osoby uzdolnione wyróżniają wzmożoną wrażliwość emocjonalną i moralną. Podobnie badania Termana (1925) wykazały, iż w sferze moralności dzieci o wysokiej inteligencji charakteryzują się większą autonomią, niezależnością i wrażliwością etyczną. Należy zaznaczyć, że osoby zdolne często borykają się z wieloma problemami natury emocjonalno-moralnej. W okresie młodości mają tendencje do oceniania rzeczywistości w kategoriach ekstremalnie upraszczających rzeczywistość, np. dobry-zły, wartościowy-bezwartościowy. Charakterystyczne dla nich jest popadanie w idealizm. Ten rodzaj oceniania rzeczywistości może skutkować osiągnięciem wysokiego poziomu rozwoju moralnego, ale też problemami natury emocjonalnej. Idealistyczne nastawienie osób zdolnych do rzeczywistości widoczne jest szczególnie przy rozwiązywaniu problemów społecznych, konfliktów interpersonalnych i dylematów natury moralnej (Sękowski, 2001). Specyficzne podejście do respektowania zasad moralnych oraz myślenie o nich sprawia, że uzdolnieni młodzi ludzie często doświadczają „samotności moralnej”. Pojęcie to oznacza stan poczucia braku sensu życia oraz związane jest z przeżywaniem kryzysu wartości (Gajda, 2006). Polskie badania prowadzone na niewielkiej grupie członków Mensy Polskiej ($N = 43$) wykazały, że osoby o skrajnie wysokim ilorazie inteligencji osiągają wyższe wyniki w testach mierzących inteligencję emocjonalną w porównaniu z przeciętnymi wynikami populacji (Lubikowska, 2016). Wyniki uzyskane przez Lubikowską wskazują na głęboką emocjonalność osób wyjątkowo uzdolnionych. Są to prawdopodobnie jedyne dotychczas badania, przeprowadzone na członkach Mensy Polskiej, w obszarze psychologii.

Część badaczy twierdzi jednak, iż szczególne uzdolnienia nie różnicują ludzi pod względem moralności. Należy do nich Freeman, prowadząca długoletnie badania na grupie osób o zróżnicowanym ilorazie inteligencji. Freeman stwierdziła, iż za lepsze wyniki w testach rozumowania moralnego osób zdolnych odpowiadają właśnie zdolności, nie zaś szczególna wrażliwość moralna czy emocjonalna. Jej zdaniem, zdolności pozwalają jedynie trafniej ocenić sytuację i dostosować odpowiedź do oczekiwań badacza, co nie oznacza związku wyników w teście z faktycznym postępowaniem (Mróz, 2012). Podobnie Tirri i Pehkonen (2002) uważają, że wysokie zdolności intelektualne nie mogą być traktowane jako wyznacznik dojrze-

łych zachowań moralnych. Uzdolnienia są, ich zdaniem, tylko czynnikiem, który umożliwia wcześniejsze osiągnięcie dojrzałości emocjonalnej oraz przyspieszony rozwój moralny. Z kolei badania prowadzone przez Kohlberga i Kress, dotyczące związku skłonności dzieci do oszukiwania i ich inteligencji, wykazały, iż największą skłonność do oszustw przejawiały dzieci mające najwyższy wskaźnik IQ (iloraz inteligencji). Tendencja ta była najbardziej widoczna u dzieci na etapie przedkonwencjonalnym, natomiast na wyższym poziomie wysoka inteligencja wzmocniała zachowania moralne (Rzyska, 2010).

Opinie badaczy na temat funkcjonowania moralnego osób zdolnych są więc podzielone. Z jednej strony wskazuje się na szczególną wrażliwość moralną i specyficzne problemy natury emocjonalno-moralnej, z drugiej – na iluzoryczność różnic w zakresie moralności, spowodowaną ograniczeniami testów rozumowania moralnego. Należy więc rozróżnić dwa podejścia do moralności, jakie reprezentują. Psychologia moralności przez długi okres opierała się na koncepcji Kohlberga, według której rozwój moralny ma charakter stadialny i jest bezpośrednio związany z rozwojem rozumowania (Czyżowska i in., 2013). Stąd testy mierzące moralność, opierające się na tej koncepcji, kładą nacisk na rozstrzygnięcie dylematów moralnych za pomocą analizy przytoczonych sytuacji, w których logiczne myślenie może okazać się bardzo pomocne, jeśli nie warunkujące dobry wynik w teście. Drugie podejście koncentruje się na uczuciach, jakie towarzyszą dylematom moralnym. Współcześni badacze przychylają się do poglądu, że moralność jest w głównej mierze uwarunkowana emocjonalnie. Eksperymentalnie prawidłowość tę wykazał Haidt, twórca teorii kodów moralnych. Według niego moralność może być wynikiem intuicji emocjonalnych, które uwarunkowane są ewolucyjnie. Z kolei uzasadnianie racjonalne wyboru moralnego jest jedynie wtórną reakcją i następuje już po dokonaniu decyzji moralnej (Haidt, 2009).

Badania własne będą dotyczyły uczuć moralnych, a więc umożliwią sprawdzenie przytoczonej wcześniej szczególnej wrażliwości moralnej, jaką być może odznaczają się osoby uzdolnione. Uczucia moralne występują w dwóch sytuacjach – przekroczenia norm moralnych oraz ich realizacji (Strus, 2010). Dzielimy je na dojrzałe (np. poczucie winy czy skrucha) oraz na niedojrzałe (np. strach przed karą, ciekawość, podekscytowanie). Dojrzałe uczucia moralne są powiązane z częstszymi zachowaniami moralnie poprawnymi, natomiast przeżywanie niedojrzałych uczuć moralnych wiąże się z zachowaniami nagannymi moralnie (Strus, 2012).

Również pod względem religijności osoby uzdolnione wydają się różnić od ogólnej populacji. Zdania badaczy na tę kwestię, podobnie jak w przypadku moralności, są podzielone. Niektórzy autorzy uznają przeżycia religijne za czynnik hamujący logiczne myślenie. Na przykład zdaniem Hornowskiego (1978), postawy osób z niskim poziomem inteligencji są najczęściej sztywne, tradycyjne, konserwatywne i ukierunkowane religijnie. Badania na ten temat prowadzili Lewis, Ritche i Bates (2011). Badacze postanowili uwzględnić sześć wymiarów religijności

oraz kontrolować zmienną związaną z osobowością – otwartość na doświadczenie. W celu zweryfikowania ilorazu inteligencji posłużono się baterią testów IQ. Uzyskane wyniki pokazały, że otwartość na doświadczenie prowadzi do obniżenia poziomu religijności oraz że poziom inteligencji jest głównie związany z fundamentalizmem religijnym (im wyższa inteligencja, tym niższy fundamentalizm). Z kolei badanie Bazylaka (1982), przeprowadzone na 200 uczniach liceum, wykazało odmienne korelaty. Wyniki świadczą o tym, iż im lepiej funkcjonuje wyobraźnia przestrzenna oraz inteligencja słowna, tym wyższy jest poziom wiedzy religijnej i intensywność praktyk religijnych. Podobnie inteligencja matematyczna koreluje dodatnio z wiedzą religijną, intensywnością praktyk, a także z kierowaniem się zasadami moralnymi.

Na temat związku religijności z inteligencją zostały opublikowane metaanalizy. Jedną z nich przeprowadzili Lynn, Harvey oraz Nyborg (2009), którzy stwierdzają, iż spadek poziomu religijności obserwuje się wraz z rozwojem zdolności poznawczych u młodzieży (odnotowali spadek o około 15%, porównując grupy wiekowe 12-latków i 18-latków). Wykorzystując dane z 137 krajów badacze uzyskali korelację pomiędzy IQ krajowym oraz ateizmem równą ,6. Inną metaanalizę przeprowadzili Zuckerman, Silberman oraz Hall (2013) na podstawie 63 badań dotyczących związku między religijnością a inteligencją. Metaanaliza wykazała ujemną korelację. Związek ten był słabszy w przypadku młodszych uczestników badań. Korelacja ta występowała jedynie w przypadku wierzeń, nie zaś zachowań. Przeprowadzone metaanalizy wydają się jednak niewystarczające. Państwa o wyższym średnim poziomie IQ są bardziej rozwinięte gospodarczo, co może mieć wpływ na sekularyzację społeczeństwa. Nie wiadomo, czy w analizach uwzględniono wykształcenie osób badanych. Jednostki, które przechodzą więcej stopni edukacji, mogą być bardziej podatne na sekularyzację. Z kolei inteligencja ma spory związek ze zdobytym wykształceniem. Istnieją badania, które wykazały wysoką preferencję wartości religijnych przez osoby uzdolnione (Tyszkowa 1990; Sękowski 2001), co również komplikuje interpretację zależności religijności i inteligencji.

Zastosowanie Skali Przekonań Postkrytycznych Hutsebauta pozwoli na zweryfikowanie wyników uzyskanych przez innych badaczy. Przekonania postkrytyczne są poznawczą orientacją jednostki w zakresie przekonań religijnych, a więc uwzględniają nie tylko to, czy dana osoba jest wierząca, ale również czy jej rozumienie treści religijnych jest symboliczne, czy dosłowne. Jest to istotny wymiar dla niniejszych badań, ponieważ dowiedziono, że osoby interpretujące treści religijne w sposób dosłowny charakteryzuje sztywność poznawcza oraz niska zdolność do przystosowania się (Duriez, Fontaine, Hutsebaut, 2000). Osoby o wybitnej inteligencji cechuje z kolei duża otwartość poznawcza i łatwość w adaptowaniu się do nowych sytuacji. Uzdolnieni powinni więc uzyskać wysokie wyniki w wymiarze symbolicznego rozumienia treści religijnych (relatywizm i wtórna naiwność), być

może niezależnie od wymiaru akceptacji transcendencji (wiary w Boga). Podobny schemat zależności uzyskano, badając związek religijności z moralnością – wysokie wyniki kompetencji moralnych zależały jedynie od tego, czy treści religijne były rozumiane w sposób symboliczny (Duriez, 2003). Analizy dotyczące poznawczych wymiarów religijności mogą rzucić nowe światło na sporne zagadnienie dotyczące zależności pomiędzy religijnością oraz ilorazem inteligencji.

Poziom inteligencji może różnicować ludzi również pod względem preferowanych wartości. Sękowski i Łubianka (2009) zauważają, że sfera wartości jest ściśle związana z moralnością, emocjonalnością, zdolnościami poznawczymi, osobowością, a także temperamentem. Badania wskazują na wyższy stopień spójności deklarowanych wartości oraz rzeczywistego zachowania u osób zdolnych. Osoby o wysokiej inteligencji najczęściej wysoko cenią wartości poznawcze, moralne, religijne, a także związane z osiągnięciami i samorealizacją. Niżej natomiast cenią wartości związane z przyjemnością, rozrywką i prestiżem (Sękowski, Łubianka, 2009). Rodzaj posiadanych uzdolnień także znacznie różnicuje preferencję wartości. Szczególnie interesujące wydają się wyniki badań Sękowskiego (2001), które dowodzą, że osoby uzdolnione matematycznie najbardziej cenią wartości ekonomiczne i w porównaniu z pozostałymi grupami (uzdolnionych humanistycznie i muzycznie) nie preferują tak wysoko wartości estetycznych czy religijnych.

Cel badań i hipotezy badawcze

Celem badań było ustalenie, czy osoby wybitnie uzdolnione różnią się pod względem przekonań religijnych, wartości i moralności od osób przeciętnie uzdolnionych. Badanie specyficznej grupy (członkowie Mensy Polskiej), którą charakteryzuje skrajnie wysoki iloraz inteligencji, i porównanie jej z osobami mniej uzdolnionymi, będzie próbą odpowiedzi na pytanie: Czy zdolności poznawcze różnicują badane grupy w sferze preferencji wartości, przekonań religijnych i uczuć moralnych? Należy pamiętać, że badania dotyczące osób uzdolnionych najczęściej przeprowadzane były na dzieciach i młodzieży. Możliwe jest więc uzyskanie innych wyników w grupie osób dorosłych.

Uwzględniając omówioną wcześniej literaturę przedmiotu, sformułowano hipotezy, zgodnie z którymi członkowie stowarzyszenia Mensa Polska:

Hipoteza 1: częściej przeżywają dojrzałe uczucia moralne.

Hipoteza 2: rzadziej przeżywają niedojrzałe uczucia moralne.

Hipoteza 3: osiągają wyższe wyniki w skali relatywizmu i wtórnej naiwności.

Hipoteza 4: osiągają niższe wyniki w skali ortodoksji i krytyki zewnętrznej.

Hipoteza 5: w wyższym stopniu preferują wartości moralne, estetyczne, prawdy, święte.

Hipoteza 6: w niższym stopniu preferują wartości hedonistyczne niż osoby niebędące członkami stowarzyszenia.

Metoda

Osoby badane i przebieg badań

W badaniu wzięło udział 100 członków stowarzyszenia Mensa Polska oraz 100 osób niebędących członkami stowarzyszenia (grupa porównawcza). Próba 100 osób, będących członkami stowarzyszenia, została dobrana metodą doboru ochotniczego, z powodu ograniczonej liczby członków stowarzyszenia oraz trudnego dostępu do grupy. Próba porównawcza została dobrana metodą doboru parami (do wcześniej przebadanych członków Mensy Polskiej dobierano osoby do grupy porównawczej). Zdecydowano się na metodę doboru parami, uwzględniając płeć i wiek, w celu zmniejszenia znaczenia różnic indywidualnych. W obydwu skompletowanym próbach znalazło się 46 mężczyzn i 54 kobiety. Większość badanych była w wieku 21–40 lat ($M = 27,50$; $SD = 7,92$). Dominującym wykształceniem w obydwu próbach było wykształcenie wyższe (Mensa – 57 osób, nie-Mensa – 46 osób) oraz status studenta (Mensa – 32 osoby, nie-Mensa – 42 osoby). Członkowie Mensy najczęściej deklarowali, że ukończyli bądź kontynuują kierunek studiów ścisły (38 osób) lub społeczny (20 osób). Natomiast w grupie porównawczej dominowały studia humanistyczne (30 osób) oraz społeczne (29 osób). Różnice międzygrupowe zaobserwowano również w deklarowanym wyznaniu. Członkowie Mensy w 51% byli ateistami, w 33% – katolikami, natomiast respondenci grupy porównawczej w 56% byli katolikami, w 27% deklarowali się jako ateści.

Mensa Polska to organizacja zrzeszająca osoby, które uzyskały w teście inteligencji wynik umieszczający osobę zdającą w 2% populacji o najwyższym ilorazie inteligencji. Aby zostać członkiem Mensy Polskiej, należało osiągnąć wynik IQ równy co najmniej 148 punktów w skali Cattella (odchylenie standardowe wynosi 24, średnia wynosi 100). Test Mensy Polskiej mierzy jedynie inteligencję abstrakcyjną.

Ze względu na to, że Mensa Polska zrzesza osoby znajdujące się w 2% populacji o najwyższym ilorazie inteligencji, nie był badany poziom inteligencji grupy porównawczej. Założono, że iloraz inteligencji w przypadku grupy porównawczej odznacza się niższą średnią niż dolna granica kwalifikująca do Mensy (148 IQ). Możemy przypuszczać, że iloraz inteligencji będzie średnio niższy niż członków Mensy, jednak ze względu na poziom wykształcenia prawdopodobnie jest wyższy niż średni (100 IQ).

Zastosowane metody

Wykorzystano trzy standaryzowane narzędzia badawcze, przeznaczone do mierzenia uczuć moralnych, preferencji wartości oraz przekonań postkrytycznych. Narzędzia badawcze zostały dobrane z myślą o specyficznej grupie badanej, najnowszych tendencjach w badaniach psychologicznych z zakresu moralności, wartości i religijności oraz ze względu na wysokie współczynniki rzetelności.

Skala Uczuć Moralnych (SUM) (Strus, 2010) mierzy skłonności do przeżywania uczuć w obliczu dwóch sytuacji: przekroczenia lub naruszenia ważnych dla jednostki norm moralnych (część A) oraz w sytuacji realizacji tych norm (część B). Zasadnicza część SUM to dwie listy z nazwami uczuć i opisami stanów emocjonalnych. Badany musi ocenić, jak często przeżywa dane uczucia w określonej sytuacji. Skala Uczuć Moralnych składa się z 45 pozycji, tworzących 11 podskal. Odpowiedzi udzielane są na skali 7-punktowej, gdzie 0 oznacza „nigdy”, a 6 – „zawsze”. Współczynniki rzetelności α Cronbacha w badaniach własnych poszczególnych skal SUM wynosiły od $\alpha = ,69$ do $\alpha = ,91$.

Skala Przekonań Postkrytycznych Hutsebauta w polskiej adaptacji Bartczuka, Wiechetek i Zarzyckiej (2011), w przeciwieństwie do innych skal służących do pomiaru religijności, bada sposób interpretacji treści religijnych (dosłowny lub symboliczny), a także ich uznawanie (akceptację lub odrzucanie transcendencji), nie zaś zaangażowanie w praktyki religijne czy stosunek do Boga. Wykorzystywana jest do mierzenia poznawczych postaw wobec religii. Odpowiedzi udzielane są na skali 7-punktowej, gdzie 1 oznacza „zdecydowanie się nie zgadzam”, a 7 – „zdecydowanie się zgadzam”. Dwa wymiary skali (rozumienie literalne *vs* rozumienie symboliczne oraz włączenie transcendencji *vs* wyłączenie transcendencji) tworzą cztery skale, które określają podstawowe postawy wobec religii: ortodoksja, relatywizm, wtórna naiwność i krytyka zewnętrzna. Współczynniki rzetelności α Cronbacha w badaniach własnych poszczególnych skal wynosiły od $\alpha = ,73$ do $\alpha = ,87$.

Skala Wartości Schelerowskich (Brzozowski, 1995) opiera się na filozoficznej teorii uniwersalnego uporządkowania wartości, stworzonej przez Schelera. Odpowiedzi polegają na przyporządkowaniu każdej wymienionej wartości oceny od 0 (zupełnie nieważna) do 10 (bardzo ważna)². Skala składa się z 50 wartości, które dzielą się na 6 podstawowych grup: hedonistyczne, witalne, estetyczne, prawdy, moralne oraz święte. Wartości święte dodatkowo dzielą się na świętości religijne oraz świętości świeckie, natomiast witalne na sprawność i siłę fizyczną oraz wytrzymałość. Analiza czynnikowa wyodrębniła również dwie podskale bardziej ogólne: wartości wyższe (święte, moralne, prawdy) oraz wartości niższe (estetyczne, witalne, hedonistyczne). Określenia wartości „wyższe” i „niższe” nawiązują do Schelerowskiej koncepcji uniwersalnej hierarchii wartości. Współczynniki rzetelności α Cronbacha w badaniach własnych poszczególnych skal wynosiły od $\alpha = ,76$ do $\alpha = ,96$.

Wyniki

W badaniach własnych odpowiedzi zostały zebrane za pomocą formularza Google. Wymaga on od respondentów odpowiedzi na wszystkie przewidziane

² Początkowo skala przewidywała przyznawanie oceny konkretnym wartościom od 0 do 100. Obecnie autor proponuje przedział 0–10. Skala z opisaną modyfikacją nie została opublikowana.

pytania, dzięki temu nie występowały braki danych. Analizę wyników przeprowadzono w programie SPSS Statistics 22. Rzetelność skal sprawdzono za pomocą testu α Cronbacha. Normalność rozkładu poszczególnych zmiennych, w określonych grupach, została sprawdzona za pomocą testu Kołmogorowa–Smirnowa, z przyjętym poziomem istotności $p < ,05$. Z uwagi na to, że wiele zmiennych nie miało rozkładu normalnego, w analizach wykorzystano testy nieparametryczne. Analizę porównawczą grup Mensa–nie-Mensa przeprowadzono testem U Manna–Whitneya, natomiast siłę efektu zmierzono rangowym współczynnikiem korelacji dwuseryjnej Glassa. Tabela 1 przedstawia statystyki opisowe mierzonych zmiennych w porównywanych grupach.

Tabela 1. Statystyki opisowe: średnie (M) i odchylenia standardowe (SD) oraz rozpiętość wyników zmiennych: uczucia moralne, wartości, przekonania postkrytyczne

Zmienne	Mensa ($N = 100$)		Nie-Mensa ($N = 100$)		Min.	Max.
	M	SD	M	SD		
UCZUCIA MORALNE						
Dojrzałe uczucia moralne						
– globalne poczucie winy	14,11	6,93	17,23	7,23	0	36
– powinność wobec zasad	18,34	4,89	16,78	4,03	0	24
– poczucie skruchy	15,71	4,42	16,32	4,73	0	24
– poczucie własnej wartości	29,16	8,06	28,14	8,17	0	42
Niedojrzałe uczucia moralne						
– uczucia niedojrzałe	13,11	6,22	15,12	5,89	0	36
– strach przed karą	12,23	5,58	14,44	5,62	0	24
– uczucia negatywne	12,14	6,94	15,23	8,77	0	42
– nadzieja na nagrodę	11,18	5,62	11,13	5,35	0	24
– wstyd	10,09	4,86	13,12	5,50	0	24
Skale ogólne						
– dojrzałe uczucia moralne	75,67	18,67	78,12	16,39	0	126
– niedojrzałe uczucia moralne	58,69	20,68	69,16	21,32	0	150
PRZEKONANIA POSTKRYTYCZNE						
Ortodoksja	16,89	7,77	23,43	10,82	8	56
Krytyka zewnętrzna	36,43	12,81	31,56	12,29	9	63
Relatywizm	39,12	9,34	33,78	9,53	8	56
Wtórna naiwność	32,23	11,29	32,13	12,13	8	56

cd. tabeli 1

WARTOŚCI						
Hedonistyczne	53,09	10,33	52,12	12,63	0	80
Witalne	30,12	10,22	32,79	11,86	0	60
Estetyczne	36,09	11,22	36,40	13,25	0	70
Prawdy	64,89	9,40	62,23	10,91	0	80
Moralne	78,90	14,09	84,11	16,43	0	110
Święte	40,09	24,65	60,45	26,02	0	100
– święte świeckie	28,16	14,26	37,42	14,94	0	60
– święte religijne	12,23	13,90	23,32	14,86	0	40
Skale ogólne						
– wartości wyższe	185,42	33,93	206,24	40,12	0	290
– wartości niższe	119,12	23,78	120,13	32,62	0	210

Wyniki testu *U* Manna–Whitneya są zawarte w tabeli 2 (i oznaczone symbolem *Z*), natomiast symbol *rg* oznacza rangowy współczynnik korelacji dwuseryjnej Glassa i określa siłę efektu. Siła efektu mierzona *rg* jest inaczej interpretowana niż w przypadku testów parametrycznych. Odpowiednio zakresy oznaczają: ,1–,3 – niską siłę efektu, ,3–,5 – przeciętną, ,5 i wyżej – efekt bardzo duży.

Tabela 2. Różnice preferencji wartości, przekonań postkrytycznych i uczuć moralnych między grupami członków stowarzyszenia Mensa Polska (*N* = 100) i osób niezrzeszonych w stowarzyszeniu (*N* = 100)

Zmienne	Średnie rangi		<i>Z</i>	<i>p</i>	<i>Rg</i>
	Mensa	nie-Mensa			
UCZUCIA MORALNE					
Dojrzałe uczucia moralne					
– globalne poczucie winy	90,44	110,57	-,46	< ,050	,20
– poczucie skruchy	101,05	99,95	-,14	n.i.	–
– poczucie własnej wartości	101,73	99,28	-,30	n.i.	–
– powinność wobec zasad	105,92	95,09	-1,33	n.i.	–
Niedojrzałe uczucia moralne					
– niedojrzałe uczucia	91,83	109,17	-2,12	< ,050	,17
– strach przed karą	96,07	104,93	-1,08	n.i.	–
– wstyd	89,76	111,25	-2,63	< ,010	,21

cd. tabeli 2

– uczucia negatywne	96,19	104,81	-1,05	n.i.	–
– nadzieja na nagrodę	101,02	99,98	-,12	n.i.	–
Skale ogólne					
– niedojrzałe uczucia moralne	93,23	107,78	-1,78	,075	,15
– dojrzałe uczucia moralne	97,94	103,06	-,63	n.i.	–
PRZEKONANIA POSTKRYTYCZNE					
Ortodoksja	84,73	116,28	-3,86	< ,001	,32
Krytyka zewnętrzna	109,64	91,36	-2,23	< ,050	,18
Relatywizm	116,19	84,82	-3,83	< ,001	,31
Wtórna naiwność	97,28	103,72	-,78	n.i.	–
WARTOŚCI					
Hedonistyczne	97,39	103,62	-,78	n.i.	–
Witalne	91,91	109,09	-2,10	< ,050	,17
Estetyczne	99,56	101,44	-,23	n.i.	–
Prawdy	109,70	91,29	-2,25	< ,050	,18
Moralne	92,15	108,86	-2,04	< ,050	,17
Święte	84,72	116,29	-3,86	< ,001	,32
– świętości religijne	86,63	114,38	-3,41	< ,001	,28
– świętości świeckie	86,44	114,57	-3,43	< ,001	,28
Skale ogólne					
– wyższe	88,66	112,35	-2,89	< ,010	,24
– niższe	94,53	106,47	-1,46	n.i.	–

Analiza różnic w zakresie skal uczuć moralnych wykazała, że członkowie Mensy Polskiej istotnie rzadziej przeżywają: globalne poczucie winy, wstyd i uczucia niedojrzałe niż osoby niezrzeszone w stowarzyszeniu. W zakresie ogólniejszej skali niedojrzałe uczucia moralne wystąpiła różnica na granicy tendencji statystycznej (członkowie Mensy przeżywają je rzadziej). Siła efektu różnic w zakresie uczuć moralnych jest niska.

Grupy różniły się także w zakresie przekonań postkrytycznych. Członkowie stowarzyszenia osiągają istotnie wyższe wyniki w skalach krytyka zewnętrzna i relatywizm oraz istotnie niższe wyniki w skali ortodoksja niż osoby niezrzeszone w stowarzyszeniu. Siła efektu różnic w przypadku krytyki zewnętrznej jest niska, natomiast różnice w ortodoksji i relatywizmie osiągnęły przeciętną siłę efektu.

Różnice międzygrupowe pojawiły się również w przypadku preferencji wartości. Członkowie stowarzyszenia Mensa Polska istotnie wyżej cenią wartości prawdy oraz istotnie niżej – wartości witalne, moralne, a także świętości świeckie i świętości religijne niż grupa porównawcza. Siła efektu wymienionych różnic jest niska, jedynie w przypadku świętości religijnych i świętości świeckich jej wartość zbliża się do efektu przeciętnego.

Dyskusja

Celem badań była analiza różnic w zakresie uczuć moralnych, wartości oraz przekonań postkrytycznych między członkami stowarzyszenia Mensa Polska oraz osobami niezrzeszonymi w stowarzyszeniu. Analizy potwierdziły, że różnice istnieją, choć były one jedynie częściowo zgodne z przyjętymi hipotezami.

Różnice między członkami stowarzyszenia Mensa Polska i grupą porównawczą w zakresie częstości przeżywania uczuć moralnych są częściowo zgodne z przewidywaniami (hipoteza 1 i 2). Analizy wykazały, że członkowie Mensy Polskiej doświadczają mniej niedojrzałych uczuć moralnych (wstyd, uczucia niedojrzałe oraz skala ogólna uczuć niedojrzałych moralnie). Nie wykazano jednak istotnych różnic między grupami w zakresie przeżywania dojrzałych uczuć moralnych z wyjątkiem jednej ze skal (globalne poczucie winy). Na podstawie wyników możemy stwierdzić, że prawdopodobnie uzdolnione osoby wykazują wyższą wrażliwość moralną, jak twierdzili niektórzy badacze (Terman, 1925; Webb, 2008). Miałyby za tym świadczyć niższa częstotliwość uczuć moralnie niedojrzałych, które są związane się z zachowaniami nagannymi moralnie (Strus, 2012). Uzyskane różnice są jednak nieznaczące.

Różnice między przekonaniem postkrytycznymi w porównywanych grupach również jedynie częściowo potwierdziły hipotezę 3 i 4. Dosłowne rozumienie treści religijnych (ortodoksja, krytyka zewnętrzna), zdaniem Durieza, Fontaine'a i Hutsebauta (2000), jest wyznacznikiem sztywności poznawczej i niskiej zdolności do przystosowania się, natomiast relatywizm – otwartości poznawczej. Istotnie wyższy wynik relatywizmu oraz istotnie niższy ortodoksji w grupie członków Mensy Polskiej mogłyby potwierdzać tę tezę, jednak osoby badane uzyskały również istotnie wyższy średni wynik w skali krytyki zewnętrznej. Oznacza to, że grupy bardziej różnicuje wymiar akceptacji/odrzućcia transcendencji (osoby wybitnie uzdolnione (Mensa) częściej odrzućcają transcendencję). Jednak brak różnic między grupami w skali wtórnej naiwności może świadczyć o tym, że rozumienie symboliczne treści religijnych jest chętniej akceptowane przez osoby uzdolnione niż literalne. Charakterystyczne dla badanej grupy jest zamknięcie na sferę religijną – około połowa (51%) członków Mensy Polskiej deklaruje przekonania ateistyczne.

Wyniki dotyczące różnic w preferencji wartości między członkami stowarzyszenia Mensa Polska oraz grupą porównawczą nie potwierdzają wyników wcześniejszych badań. Jedynie wyższa preferencja wartości prawdy jest zgodna

z badaniami Gromadzkiej (1990) i Czerniawskiej (1995), które również uzyskały wyniki świadczące o wyższej preferencji wartości poznawczych w przypadku osób uzdolnionych.

Natomiast preferencje wartości moralnych i świętych w badaniach własnych były niezgodne z hipotezą 5, sformułowaną na podstawie wcześniejszych badań. Osoby uzdolnione (Mensa) w niższym stopniu preferują wartości moralne oraz święte niż grupa porównawcza. Może to wynikać z niższego poziomu zaangażowania religijnego osób uzdolnionych, co z kolei potwierdzają wyniki badań obrazujące negatywny związek ilorazu inteligencji i religijności (Lynn, Harvey, Nyborg, 2009; Nyborg, 2009; Lewis, Ritche, Bates, 2011; Zuckerman, Silberman, Hall, 2013). Badania, w których uzyskano wyniki świadczące o preferencji wartości świętych, były najczęściej prowadzone na wybitnie uzdolnionych dzieciach i młodzieży, co również mogło być istotnym czynnikiem, który spowodował, że hipoteza nie potwierdziła się. Warto jednak wspomnieć, że członkostwo w stowarzyszeniu zaspokaja potrzebę przynależności, która w innym wypadku mogłaby zostać zaspokojona we wspólnocie religijnej. Być może nie należy więc uogólniać wyników na populację osób wybitnie uzdolnionych.

Warto również zwrócić uwagę, iż członkowie Mensy Polskiej prawdopodobnie są uzdolnieni głównie matematycznie (większość z nich skończyła/kontynuuje kierunek ścisły, a jedynie 5% – humanistyczny). Jeśli weźmiemy pod uwagę badania Sękowskiego (2001) oraz Nęcki (2002), możemy zauważyć, że uczniowie uzdolnieni matematycznie preferują głównie wartości poznawcze (wiedza, nauka, prawda, ciekawość) bądź ekonomiczne (pieniądze, przedsiębiorczość, atrakcyjne życie). Według badań Sękowskiego (2001) jedynie uczniowie uzdolnieni humanistycznie oraz muzycznie preferowali wartości religijne.

Należy wyrazić wątpliwość, czy przebadana próba członków stowarzyszenia Mensy Polskiej jest próbą reprezentatywną dla ogólnej populacji osób wybitnie inteligentnych. Badane osoby musiały wyrazić chęć przyłączenia się do stowarzyszenia o charakterze elitarnym, ponadto musiały wykazywać tendencje do poszerzania swoich kontaktów towarzyskich w stowarzyszeniach, a także posiadać pewien status materialny, umożliwiający płacenie składki członkowskiej oraz ewentualne uczestnictwo w ogólnopolskich zjazdach stowarzyszenia. Zastrzeżenia może budzić również fakt, iż średni iloraz inteligencji grupy porównawczej (nie-Mensa) nie jest znany. Można przyjąć, że jest on niższy niż grupy członków stowarzyszenia Mensa Polska, biorąc jednak pod uwagę, że większość tych osób miała wykształcenie wyższe lub studiowała, najprawdopodobniej nie jest on równy przeciętnemu, ale może oscylować w granicach pierwszego odchylenia standardowego od średniej 100.

Interesującym tematem na przyszłe badania mogłaby być pogłębiona analiza religijności osób wybitnie inteligentnych, także tych spoza Mensy. Badania jakościowe mogłyby dostarczyć informacji na temat powodów częstego odrzucania treści religijnych i przyjmowania postawy ateistycznej. Jeśli weźmiemy pod uwagę

badania, w których uzyskano wyniki, świadczące o wysokiej preferencji wartości religijnych dzieci i młodzieży, można zastanowić się nad tym, jak zmieniały się przekonania religijne osób zdolnych na przestrzeni ich życia. Warto również zbadać kryzys w wartościowaniu osób uzdolnionych, co sugeruje literatura przedstawiająca problem „samotności moralnej” tych osób. Niebagatelną rolę może tu też odgrywać środowisko rodzinne, a zwłaszcza przekonania religijne rodziców osób uzdolnionych.

Literatura cytowana

- Bartczuk, R.P., Wiechetek, M.P., Zarzycka, B. (2011). Skala Przekonań Postkrytycznych D. Hutsebauta. W: M. Jarosz (red.), *Psychologiczny pomiar religijności* (s. 201–229). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Bazyłak, J. (1982). Postawa religijna a inteligencja młodzieży. *Studia Philosophiae Christianae*, 18, 1, 27–39.
- Brzozowski P. (1995). *Skala Wartości Schelerowskich – SWS. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
- Czerniawska, M. (1995). *Inteligencja a system wartości*. Białystok: Trans Humana.
- Czyżowska, N., Epa, R., Dudek D., Siwek, M., Gierowski, J.K. (2013). Rozwój moralny i emocje moralne w kontekście zaburzeń psychicznych. *Psychiatria*, 10, 3–4, 116–123.
- Duriez, B. (2003). Religiosity, moral attitudes and moral competence. *Archive for the Psychology of Religion*, 25, 1, 210–221.
- Duriez, B., Fontaine, J.R.J., Hutsebaut, D. (2000). A further elaboration of the Post-Critical Belief scale: Evidence for the existence of four different approaches to religion in FlandersBelgium. *Psychologia Belgica*, 40, 153–181.
- Gajda, J. (2006). Trzy aspekty samotności jako determinanty stylu życia i uczestnictwa w kulturze. W: P. Domeracki, W. Trybulski (red.), *Zrozumieć samotność. Studium interdyscyplinarne*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Gromadzka, W. (1990). Wpływ poziomu intelektualnego młodzieży na system wartości. W: W. Panek, K. Śmietało (red.), *Identyfikacja zdolnych i wczesna inicjacja pracy z nimi* (s. 211–225). Białystok: Dział Wydawnictw Filii UW w Białymstoku.
- Haidt, J. (2009). Moral Psychology and the misunderstanding of religion. W: J. Schloss, M. Murray (red.), *Scientific, philosophical, and theological reflections on the origin of religion* (s. 278–291). New York: Oxford.
- Hornowski, B. (1978). Contemporary views on human abilities Contemporary views on human abilities. *Przegląd Psychologiczny*, 21, 3, 511–533.
- Lewis, G., Ritche S., Bates T. (2011). The relationship between intelligence and multiple domains of religious belief: Evidence from a large adult US sample. *Intelligence*, 39, 6, 468–472.

- Lubikowska, A. (2016). Pomiar i samoocena poziomu inteligencji emocjonalnej u osób o skrajnie wysokim ilorazie inteligencji ogólnej. *Folia Psychologica*, 20, 131–145.
- Lynn, R., Harvey, J., Nyborg H. (2009). Average intelligence predicts atheism rates across 137 nations. *Intelligence*, 37, 1, 11–15.
- Mróz, A. (2012). Rola wzmożonej pobudliwości emocjonalnej w przyspieszonym rozwoju osób zdolnych. W: W. Limont, J. Cieślukowska, D. Jastrzębska (red.), *Zdolni w szkole, czyli o zagrożeniach i możliwościach rozwojowych uczniów zdolnych* (s. 19–24). Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji.
- Nęcka, E. (2002). *Psychologia twórczości*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Nyborg, H. (2009). The intelligence–religiosity nexus: A representative study of white adolescent Americans. *Intelligence*, 37, 1, 81–93.
- Rzyska, I. (2010). *Wpływ edukacji na kompetencje moralne studentów położnictwa w odniesieniu do problematyki medycyny reprodukcyjnej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu.
- Sękowski, A. (2001). *Osiągnięcia uczniów zdolnych*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Sękowski, A., Łubianka B. (2009). Preferencja wartości uczniów zdolnych. *Przegląd Psychologiczny*, 52, 4, 409–432.
- Strus, W. (2010). Skala Uczuć Moralnych. *Studia Psychologica*, 10, 273–313.
- Strus, W. (2012). *Dojrzałość emocjonalna a funkcjonowanie moralne*. Wydawnictwo Liberi Libri.
- Terman, L.M. (1925). *Genetic studies of genius. Mental and physical traits of a thousand gifted children*, t. 1. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Tirri, K., Pehkonen, L. (2002). The moral reasoning and scientific argumentation of gifted adolescents. *The Journal of Secondary Gifted Education*, 13, 3, 120–129.
- Tyszkowa, M. (1990). *Zdolności, osobowość, działalność uczniów*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Webb, J.T. (2008). *Dabrowski's Theory and Existential Depression in Gifted Children and Adults. Congress Proceedings. Dabrowski and Gifted Education: Beyond Overexcitabilities*.
- Zuckerman, M., Silberman, J., Hall, J. (2013). The Relation Between Intelligence and Religiosity. A Meta-Analysis and Some Proposed Explanations. *Personality and Social Psychology Review*, 17, 4, 325–354.

Streszczenie. Celem badań było ustalenie, czy występują różnice w zakresie uczuć moralnych, wartości i przekonań postkrytycznych między osobami wybitnie uzdolnionymi i grupą porównawczą. Wykorzystano następujące narzędzia badawcze: Skalę Uczuć Moralnych, Skalę Wartości Schelerowskich oraz Skalę Przekonań Postkrytycznych. W badaniach wzięło udział 200 osób (100 członków stowarzyszenia Mensa Polska oraz 100 osób niezrzeszonych w stowarzyszeniu). Zastosowano metodę doboru parami, uwzględniając wiek oraz płeć badanych.

Ustalono, że osoby należące do Mensy Polskiej mniej cenią wartości moralne, witalne i świętości religijne, przeżywają mniej niedojrzałych uczuć moralnych, a także uzyskują niższe wyniki w skali ortodoksji, zaś wyższe w skalach relatywizmu i krytyki zewnętrznej niż badana grupa porównawcza.

Słowa kluczowe: moralność, wartości, poznawcze wymiary religijności, inteligencja, wybitnie uzdolnieni

Data wpłynięcia: 15.01.2018

Data wpłynięcia po poprawkach: 14.02.2018

Data zatwierdzenia tekstu do druku: 20.12.2018